

MILENKO KARAN
Zavod za socijalnu politiku
Priština

Socijalnopsihološke pretpostavke prisustva krvne osvete u našim danima

Uvodne napomene

Krvna osveta je ubistvo, koje je u našem Krivičnom zakoniku određeno kaznom od najmanje deset godina strogog zatvora ili smrtnom kaznom. Dosadašnji tretman ove pojave bio je najčešće pravni, manje istorijski, još manje sociološki, a najmanje psihološki. Razloga za ovu neujednačenost ima i valjda je najviše pominjan onaj koji naglašava njenu posebnu društvenu opasnost zbog čega su sva zakonodavstva do sada pažljivo utvrđivala kazne, uglavnom stroge, za ovo ponašanje. Iznenaduje mali broj socioloških i psiholoških radova iako je krvna osveta upravo za ove dve nauke »bogomdani« predmet istraživanja. Odsustvo ovih radova u dosadašnjoj studiji krvne osvete ide na ruku zagovornicima strožije kaznene politike ali to odsustvo podjednako pogoduje i zadržavanju nekih shvatanja koja verovatno ne bi izdržala savremenu naučnu kritiku — bar u svom većem delu (priče o »vrućoj krvi«, »urođenoj agresiji« ili »sangviničnom temperamentu« ovih ljudi). Namera ovog rada je da izloži određen broj takvih shvatanja i da ih komentariše na odgovarajući način. Zadatak tog komentara je da, posle pregleda dosadašnjeg sociološkog znanja o krvnoj osveti, pripremi pretpostavku prema kojoj socijalno-psihološki prilaz najviše obećava za savremenu ocenu ove pojave. Skoro svi podaci ovog rada odnose se na Pokrajinu Kosovo. To nije slučajno: u ovom prostoru ona je najprisutnija i sa posledicama najteža. Tome treba dodati činjenicu da je ova Pokrajina najnerazvijeniji kraj zemlje — podatak izuzetno važan za konačnu nameru ovog rada.

Nešto o krvnoj osveti uopšte

Krvnu osvetu su znali bezmalo svi stari narodi. Prvi pisani pomen o njoj je Hamurabijev zakonik koji krvnu osvetu utvrđuje na načelu taliona (oko za oko, zub za zub). O njoj govori rimski Zakonik XII tablica ali i Ruska pravda. Zna se da je postojala kod južnih Slovena u doba njihovog doseljavanja u

ove krajeve i dugo posle toga. Smatra se da su naše srednjevekovne države razorile plemensko društvo a time i krvnu osvetu ali da je dolazak Turaka, na još neobjašnjen način, obnovio plemenski način života i krvnu osvetu takođe. U našoj nauci takvo mišljenje zastupaju J. Cvijić, M. Šufflay i B. Đurđev. Nije mali broj ni onih koji smatraju, da plemenski način života nikada nije bio do kraja razoren već da se uz odgovarajuće izmene nastavio i posle dolaska Turaka. U našoj nauci takvo mišljenje zastupaju N. Martinović, M. Bajraktarović i B. Hrabak. Dokumenti o njoj se nalaze u turskim i dubrovačkim arhivama, tekstovima na stećcima, naredbama francuskih vlasti, venecijanskim upletanjima, raznim statutima i zakonima, zapisima putopisaca i naravno u narodnom sećanju. Od novije literature tri imena se ne mogu zaobići. To su V. Bogišić, M. Šufflay i I. Jelić.¹ Krajem tridesetih godina našeg veka naglo je jenjao interes za ovu pojavu ali se ponovo javio šesdesetih godina što nije slučajno: upravo ove godine pokazuju određenu »renesansu« ove pojave, naročito u Pokrajini Kosovo zbog čega je krvna osveta sasvim prirodno zainteresovala naučnike ali ovoga puta raznih specijalnosti. Početak tog ponovnog interesa označava studija Dr S. Pupvcia, posle koje je objavljen zapažen broj radova o krvnoj osveti.² Ovi radovi razmatraju krvnu osvetu uglavnom kod Albanaca (u našoj zemlji) što je prirodno jer se ona najviše zadržala kod njih. Po sebi je jasno da ti radovi razmatraju i Zakonik Leke Dukađinija na osnovu kojeg su Albanci u severnoj Albaniji ali i u našim krajevima stolicima uređivali svoje odnose. Najzaslužniji što je ovaj Zbornik sačuvan je S. Dječov koji je prikupio najveći broj njegovih odredbi iako u nauci još nisu načisto da li je ovaj Zakonik bio uopšte napisan ili se usmeno prenosio (drugo mišljenje za sada preteže).

Nema, međutim, razilaženja u Bogišićevom zaključku da je osveta tamo gde je pleme. Ona je, prema tome, određen pravilnik ponašanja plemena i njegovih plemenika. Ona je samozaštita, tačnije: samosud ali i opomena napadaču da iza napadnutog stoji njegova porodica, bratstvo i pleme baš kao što osveta pretili ne samo napadaču već i njegovoj porodici, bratstvu i plemenu — muškim članovima, jer su žene izuzete od krvne osvete (izuzeti su i sveštenici). Osveta je i ovde utvrđena na načelu taliona (kod Albanaca »Koke për kokë, gjaku për gjak« — glava za glavu, krv za krv). Zakonik Leke Dukađinija tačno propisuje prilike koje obazuju na osvetu, načine kako se ona vrši i ograničenja čije je poštovanje bilo bezuslovno. Tako se nije smeo ubiti gost, a ako se to ipak desi jedina kazna je bila streljanje onoga koji je pogazio gostoprimitstvo, streljanje domaćina u stvari. U našim danima, međutim, krvna osveta sve više gubi od svoje nekadašnje »romantike« jer je sve više ubistva sa leđa, masakriranja žrtve ili podmetanja maloletnika kao izvršilaca ovih krivičnih dela iako to oni najverovatnije nisu — bar u većini storija. Istovremeno se povećava broj ovih krivičnih dela što već po sebi obavezuje na

¹ Bogišićev doprinos studiji običajnog prava (i krvne osvete) je ogroman. Šteta je što taj doprinos nije pristupačan javnosti već samo naučnim poslenicima koji njegovu zaostavštinu mogu da vide jedino u njegovom muzeju u Cavtatu. Šufflayev doprinos možda nije manji. Ovaj veliki radnik bio je među prvima koji su izučavali običajno pravo kod Albanaca čime je ostavio bogatu dokumentaciju za to vreme. Jelićev doprinos je posebno značajan u odgovarajućem razmatranju umira u krvnoj osveti čime je, na određen način, predvideo velike mogućnosti ovog instituta običajnog prava. Sa ove (vremenske) razdaljine, naravno, može se njihovom radu puno toga prigovoriti. Bogišiću zbog zagovaranja istorijske škole u pravu, Šufflayu zbog biologizma, a Jeliću zbog odsustva komparativne metode u studiji krvne osvete. Navedeni prigovori, međutim, ne umanjuju njihov doprinos već samo objašnjavaju njegove nedostatke.

² Pregled tih, istina nepotpun, radova nalazi se na kraju ovog članka.

odgovarajuće istraživanje prirode i pozadine ove pojave. Glavna teškoća je, izgleda, utvrđivanje teorijskog polazišta u tom istraživanju što odmah obavezuje na odgovarajući komentar nekih shvatanja koja, takva kakva su sada, ne bi mogla bez ostatka da uđu u teorijski okvir savremenog istraživanja kriminaliteta pa, prema tome, ni krvne osvete.

Pregled i komentar nekih shvatanja o kriminalitetu (i krvnoj osveti)

Ubistva su oduvek privlačila pažnju onih koji su pokušavali da nađu odgonetku za ovo ponašanje. Ni krvna osveta nije izbegla ovoj znatiželji. Kod neupućenih najpoznatije objašnjenje krvne osvete je ono koje se uslovno može nazvati geografsko. Da geografski uslovi imaju određen značaj na ponašanje ljudi malo ko može poreći jer je to očigledno već na primeru da se krvna osveta uglavnom zadržala u nepristupačnim i izolovanim krajevima (Korzika, Sicilija, Kosovo, ranije severna Albanija, Crna Gora ili Maina na Peloponezu, odnosno Škotska — da se pomenu samo evropski predeli). Priroda ovih krajeva bila je od značaja za stočarski način života a ovaj na stvaranje plemena i sigurno na formiranje posebnih crta ličnosti ovih ljudi uključujući tu naročito njihov sistem vrednosti i norme ponašanja. Teško je, međutim, dokazati da su ovi uslovi uglavnom, još manje isključivo, odgovorni za ovu pojavu jer da je tako, krvna osveta bi se morala zakonito da javlja, odnosno zadržava u svim istim ili sličnim krjevima. Nije, međutim, tako, a nije zato što su na njeno iščezavanje daleko više uticale društvene (ekonomske i kulturne, pre svega) prilike: istorija iščezavanja krvne osvete u drugim zemljama je najočiglednija potvrda za to.

Biološko objašnjenje kriminaliteta najdoslednije je razvio Č. Lombrozo sa svojom (sada znamo) pretpostavkom o rođenom zločincu. Iako kasnije osporen on je, bar delom, zaslužan što je u studiju kriminaliteta uneta obaveznost izučavanja ličnosti prestupnika čime je, posredno, doprineo najavi psihološkog prilaza ovoj pojavi ali i najavi sociološkog prilaza. U biološka objašnjenja spadaju i shvatanja koja krvnu osvetu objašnjavaju sa temperamentom («vruća krv») ili urođenom agresivnošću odnosnih ljudi. U našoj nauci zagovornik takvog objašnjenja je M. Šufflay zbog čega je već u svoje vreme bio osporavan.³ Ne poriče se, naravno, određen ni malo beznačajan udeo bioloških minusa kao moguće pozadne kriminalnog ponašanja, ali ta pozadina nije obavezna, ona čak nije ni najčešća, zbog čega biološko objašnjenje zločina, pa prema tome i krvne osvete, ovu pojavu ne objašnjava na zadovoljavajući način, niti to — uzgred kazano — može da uradi. Ne može zato što naglašava uglavnom samo jednu, istina važnu, stranu pojave a zane-maruje ostale koje su, po svemu, važnije od nje. Sličan prigovor se može uputiti endokrinološkom ili rasnom objašnjenju kriminaliteta — ovom drugom naročito.

Najpopularnija su, bar za sada, psihološka objašnjenja kriminaliteta. Ona počinju sa G. Tardom koji je biološke pretpostavke osporavao sa svojom koncepcijom društvenog porekla zločina u čijoj osnovi je njegova, kasnije dobro poznata, teorija imitacije čiji je značaj za nastanak zločina on očigledno preuveličao. Imitacija je sigurno prisutna u kriminalnom ponašanju (i krvnoj osveti takođe), već i zbog toga što se posebno slave primeri onih koji su se

³ M. Kostrenčić, Arhiv za arbanasku starinu, III, Beograd, 1926., str. 266 i dalje.

osvetili, ali to objašnjenje ne govori dosta toga: zašto se slavi sistem vrednosti koji se imitira i zašto se imitira dosledno? Zašto se više imitira osveta od oproštaja krvi iako je ovo drugo ponašanje baš u tim sredinama više cenojeno? U psihološka objašnjenja spadaju i shvatanja o inteligenciji, nepriлагоđenosti ili frustraciji kao pozadini kriminalnog ponašanja. Njihov udeo u ovom ponašanju je poznat ali je malo verovatno da je toliki koliko njegovi zagovornici dokazuju. Posebno sporna su tvrđenja prema kojima su prestupnici manje inteligentni od tzv. normalne populacije. Ona su sporna već i zbog činjenice da je dokumentacija dobijena na selekcioniranom (uhvaćenom, osuđenom) »uzorku«, zbog čega je prirodno pretpostaviti da ova skupina nije reprezentativna za ukupnu populaciju prestupnika, još manje je to u odnosu na tzv. »tamnu brojku«, tj. prestupnike koji nisu otkriveni a nisu otkriveni, pored ostalog, i zato što su verovatno ineligentniji od onih koji su uhvaćeni.

Psihološka su, u osnovi, i psihoanalitička shvatanja o zločinu i prestupništvu uopšte. Njihov početak je poznata Frojdova studija o ocebistvu. Njegova shvatanja nisu, naravno, shvatanja psihoanalize uopšte. Razlike među njima su brojne, ponekad vrlo velike, ali zajednička im je odlika da i »ortodoksna« i neopsihoanaliza najčešće požuruju da možda tačne nalaze svojih seansi bez odgovarajuće provere prenose na druge nivoe — šire i mnogo složenije od bilo koje pojedinačne istorije posle čega ne iznenađuju glupavosti poput one koja dokazuje da se radnička klasa buni zato što je frustrirana, a zbog čega se rešenja ovog »incidenta« ne traže u rešavanju socijalnih pitanja već u odgovarajućoj terapiji. Čak ni E. From, »najsociološkiji« među njima, u osnovi nije otišao mnogo ispred ostalih jer i sam veruje u velike mogućnosti psihoanalitičke intervencije u razrešavanju društvenih sukoba zbog čega nije ni malo slučajno da se psihoanaliza, bilo ona Frojdova ili ona posle njega, nalazi stalno u poluradnom sukobu sa marksizmom.

Marksov uticaj je već prisutan kod E. Fera. Za dosta njih Marks je najzaslužniji za savremenu fizionomiju sociologije,⁴ uključujući tu i njegovo shvatanje kriminaliteta koje se oslanja na odgovarajuću analizu društvenih odnosa, ekonomskih pre svega, i njegovo poznato učenje o čoveku, njegovoj prirodi i njegove sudbine u tom društvu. Za savremenu studiju kriminaliteta izgleda da je najvredniji njegov zaključak da priroda samog društva (eksploatacija, obespravljenost, socijalne razlike — ukratko, njegov klasni karakter) rađa kriminalitet pri čemu je obavezno dodati Marksovo shvatanje otuđenja čoveka u takvim prilikama. Nedostatak, još uveliko prisutan, ovog objašnjenja kriminaliteta je njegova nedovoljna razrađenost. Odgovarajuća literatura, bar kod nas, nije se mnogo odmakla od uopštenog razmatranja Marksovih shvatanja kriminaliteta kao mogućeg teorijskog polazišta u objašnjenju prestupničkog ponašanja, uključujući tu i ponašanje koje se uobičajeno naziva krvnom osvetom.

Nijedno razmatranje kriminaliteta ne može da zaobiđe E. Dirkema i njegovu nameru da zločin objasni teorijom anomalije, tj. sa sve jačim razaranjem nekadašnjeg sistema vrednosti, naročito u gradu, gdje ljudi svoju usamljenost zamenjuju zadovoljstvima koja neminovno vode u zločin, a zbog čega je ovaj zakonit u bilo kom društvu. Za određene grupe, odnosno krajeve, građanskog sveta, pre svega zapadnog, ova je teorija verovatno tačna

⁴ V. Korać, Marks i savremena sociologija, Kultura, Beograd, 1968.

ali ona ne objašnjava sva, čak ni većinu, prestupničkog ponašanja. Njena »upotrebljivost« u objašnjenju krvne osvete je ograničena. Zločin u krvnoj osveti nije rezultat »organske« već »mehaničke« solidarnosti. Ona nije zamena izgubljenoj solidarnosti ni nadoknada za usamljenost — ona je sama solidarnost, primarna naravno. Ona nije normalno ali nije ni patološko ponašanje: ona je pojava sui generis i kao takvu je treba razmatrati. Zbog toga je verovatno neopravdano krvnu osvetu podvoditi pod takozvana podkulturna ponašanja, jer ona nije »pod« ili »protiv« globalne kulture već je »nezainteresovana« za nju — ona je *pored* te kulture.

Nije, izgleda, slučajno da su u savremenoj kriminologiji, naročito zapadnoj, najprisutnije interakcionistička i klinička tendencija. Prva dokazuje prisustvo ne malih socijalnih razlika u pravnom, tačnije penološkom, tretmanu prestupnika pri čemu siromašni i manje moćni po prirodi stvari »izvlače deblji kraj«, jer dominantne grupe kao prestupnike žigošu (stigmatiziraju) sva ponašanja koja se ne slažu sa njihovim pravilnikom ponašanja (zakonima koje su te grupe donele). Sa svojim zahtevom da se proučava »tamna brojka«, tj. neotkriveni kriminalitet ova je tendencija u pravu ali to nije sa svojim zaključkom da smo svi kriminalci i da je jedina stvarna razlika u tome što su jedni otkriveni i žigosani a drugi još nisu ili to nikada neće ni biti.⁵ Klinička tendencija ne donosi toliko novina ali zato ne pokazuje ni tolika preterivanja. Ona je posledica prisustva psihologije, psihoanalize i psihijatrije u kriminologiji i danas, baš kao i juče, pokazuje sve svoje prednosti ali i mane. Ona je nezamenljiva u studiji ličnosti prestupnika (i bilo kojom primnološkom istraživanju) ali je nedovoljna za punu studiju kriminaliteta, naročito u njegovim društvenim »delovima« iako to ne znači da klinička tendencija ne uvažava te »delove«⁶).

Skoro je sigurno da nijedno od navedenih učenja, samo za sebe, ne može bez ostatka da objasni kriminalitet — ni krvnu osvetu takođe. Neka među njima ne mogu da je objasne nikako — Lombrozovo, na primer. Za njenu punu studiju najviše obećava interdisciplinarni tretman. Čini se da sledećih šest »delova« ili, ako je ovo bolje, šest prilaza ovoj pojavi najviše obećava. To su: istorijski, etnološki, pravni, sociološki, psihološki i psihijatrijski.⁷ Iako navedeni spisak nije nikakva rang lista po važnosti već samo logičan redosled istraživanja, u toj studiji treba najviše očekivati, od prisustva dve nauke: sociologije i psihologije — ne samo zato što je njihovo prisustvo do sada bilo uveliko izostalo. I ovde, međutim, postoji ograničenje unapred jer je malo verovatno da bi bilo koja od ove dve nauke, sama za sebe, mogla u tome da uspe. Ne bi zbog toga što je krvna osвета kao pojava uslovljena, tu nema sumnje, određenim društvenim okolnostima ali kao krivično delo ona to sigurno nije bez ostatka. Zbog toga je najprirodnije da se odgovarajući put traži negde »između« ove dve nauke. To je, prema tome, socijalna psihologija koja, kako sad stoje stvari, najviše obećava za savremenu studiju krvne osvete. Njene mogućnosti su poznate. Poznat je, takođe, i njen naučni instrumentarij. Manje je, međutim, utvrđeno teorijsko polazište takve namere. Izgleda da se dva imena ne mogu zaobići — to su K. Marks i S. Frojd.

⁵ Dr M. Milutinović, Osnovne tendencije u savremenoj kriminologiji, Glavni referat na 7. Međunarodnom kongresu za kriminologiju, Beograd, septembar 1973. g.

⁶ Dr M. Milutinović, op. cit.

⁷ Upravo sa ovakvim »delovima« ovih dana treba da počne istraživanje krvne osvete na Kosovu. Finansijer istraživanja je Pokrajinska zajednica za naučni rad.

Moguća teorijska osnova socijalnopsihološkog prilaza krvnoj osveti

Za one koji (još) nisu navikli da ova dva imena vide zajedno može izgledati kao jeres namera da baš njihova učenja posluže za objašnjenje kriminaliteta krvne osvete, takođe. Zbog takvih treba kazati da, ni nauka nije imuna od predrasuda. Jedna od njih je i verovanje da su marksizam i psihoanaliza toliko daleko jedno od drugog, tačnije: toliko nasuprot jednom drugom, da već to otklanja svaku mogućnost njihove saradnje. Istina je kao obično negde na pola puta, a sudbina ova dva džina skoro ista: jedan napadan zbog preteranog naglašavanja seksualnog nagona u životu a drugi zbog preteranog naglašavanja ekonomskih činilaca za ponašanje čoveka. Obojica u našim danima doživljavaju određenu »rehabilitaciju« pa se sa puno valjanih razloga dokazuje da je Frojd »sociološkiji« od mnogih psihoanalitičara tzv. sociološke orijentacije, a Marks »psihološkiji« od mnogih koji su, tobože nasuprot njemu, isticali čoveka kao svoju zastavu. Izgleda da su vannaučni razlozi prevagnuli u svojevremenoj osudi psihoanalize, jer ima dosta dokaza da je psihoanaliza dosta vremena posle revolucije u SSSR-u imala svoje mesto u nauci i — društvu.⁸ Čini se da su za njenu osudu od strane marksista najodgovornije sledeće okolnosti: osuda kosmopolitizma u Sovjetskom Savezu (sada već čuveno »postanovljenje« iz 1936. godine) i prevaga učenja I. Pavlova za koje se godinama dokazivalo da je sasvim u skladu sa istorijskim materijalizmom,⁹ iako nije teško dokazati da je ovo učenje u osnovi molekularna studija ponašanja koja je ubedljiva kod »donjih« ponašanja (refleksa, opažanja) ali to nije kod »viših« (motivacije, stavova) zbog čega se jedva može usaglasiti sa Markšovim, u osnovi moralnim, shvatanjem čoveka.

Pokušaji odgovarajućeg »mirenja« psihoanalize i marksizma nisu bili retki ali su, skoro svi, bili neuspešni. Začetak tog mirenja je prisutan već kod Frojda koji se u osporavanju nekih marksističkih shvatanja ograđuje da se »gotovo stidi« što o tako složenoj pojavi govori sa tako malo napomena. Trebalo bi kazati »sa tako malo znanja«, jer Frojd marksizam osporava sa tvrđenjem da se ne može prihvatiti da jedino ekonomski motivi određuju ponašanje ljudi što je poznata začkoljica svih kritika marksizma, iako Marks nikada i nigde nije tvrdio da jedino ekonomski faktori određuju to ponašanje. Nije, međutim, tako neozbiljno Frojdovo mišljenje da bi puno objašnjenje ljudske nagonске podloge i njenih promena pod uslovima socijalnog prilagođavanja »upotpunio marksizam do stupnja prave nauke o društvu baš kao što takvo nije ni njegovo mišljenje da se ne mogu zaobići psihološki faktori kada su u pitanju reakcije živih ljudskih bića.¹⁰ Najtragičnija figura ovog mirenja između psihoanalize i marksizma je ipak V. Rajh. Po specijalnosti psihoanalitičar, po političkom opredeljenju marksist, ovaj je čovek život potrošio dokazujući da između psihoanalize i marksizma postoje mostovi. Dvostruko kažnjen zbog ove »jeresi« on je okončao kao robijaš iako (istina tek sada) ne bi bilo teško dokazati da je bio — vizioner. U radu sa karakterističnim naslovom¹¹ on dokazuje da psihoanaliza kao nauka, za razliku od frojdzizma koji je pogled na svet, odgovara zahtevima dijalektičkog materijalizma i da zato nema razloga da je marksizam ne prihvati kao svoju

⁸ Zanimljivi podaci o tome mogu se naći u radu J. Wortis, *Psychiatrie sovietique*, PUF, Paris, 1953.

⁹ Henri Walon, *Od čina do misli*, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 197 i dalje.

¹⁰ S. Frojd, *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Matica srpska, Novi Sad, 1969, str. 290 i 291.

psihologiju. Ovu Rajhovu nameru da »pomiri« marksizam i psihoanalizu komentarisali su kod nas pre skoro četrdeset godina Koča Popović¹² i Vasilije Bunić¹³ — uglavnom blagonaklono ali i sa zapažanjima koja im i danas služe na čast. Rajhovu nameru komentarisao je mnogo kasnije i Ž. M. Palmir,¹⁴ koji u njegovom radu vidi rađanje frojdo-marksizma i najradikalniju kritiku klasnog karaktera psihoanalize. Određen doprinos boljem razumevanju ove namere dao je srpski nadrealizam početkom tridesetih godina u poznatom sukobu između tzv. socijalne literature i nadrealizma pri čemu su njegovi zagovornici izdašno koristili nalaze psihoanalize kako bi dokazali da je njena saradnja sa marksizmom ne samo moguća već i nužna.¹⁵ Ovo zagovaranje saradnje naglo su prekinule godine uoči rata i neopoziva osuda od strane marksista, da nadrealizam »svoje spekulacije plasira pod plaštom dijalektičkog materijalizma »obogaćenog psihoanalizom«.»¹⁶ Bilo je to u godini kada se već postavljalo pitanje »ko će koga«¹⁷ zbog čega nije bilo ni vremena ni potrebe da se razmatra ovo pitanje. Završetak rata i ono što je on ostavio iza sebe učinili su ovo pitanje opet savremenim: socijalizam je postao činjenica naših dana, a posledica rata, još više njegovo divljanje, kao da su dali za pravo Frojdovoj spekulaciji o Thanatosu u čoveku. Bilo je samo pitanje vremena kada će se, ratom prekinuti, razgovor nastaviti. Zanimljivo je da su skoro svi pokušaji obnove tog razgovora došli iz tabora psihoanalize ili bar onih koji su ovom učenju vrlo bliski.

Verovatno najpoznatiji među njima, po ovoj nameri naravno, je E. From, koji u Frojdu vidi liberalnog reformatora, a u Marks u radikalnog revolucionera. Iako, prema tome, uveliko različiti zajednička im je osobina beskompromisna volja da oslobode čoveka pri čemu se From ni za trenutak ne koleba: »Ja smatram, kaže on, da je Marks kao mislilac, mnogo dublji i širi od Frojda«.»¹⁸ H. Markuze dokazuje da su najveće vrednosti psihoanalize upravo oni delovi Frojdovog učenja koje su žustro osporavali tzv. revizionisti. Poznati Frojdov pesimizam se odnosi, dokazuje on, na otuđeno društvo što znači da bi jedna nerepresivna civilizacija mogla da ukine čovekovo otuđenje. Sa koliko je spretnosti (i žara) Markuze branio Frojda i dokazivao mogućnost odgovarajuće saradnje marksizma i psihoanalize pokazuje i zamerka jednog kritičara da, po njemu, »ne samo što Frojd izgleda 'podsvesni' markist, nego, štaviše, dešava se čak i obratno: sam se Marks javlja kao potencijalni frojdovac«.»¹⁹ Iako kazana u potsmešljivom maniru ova mogućnost ne mora da bude toliko besmislena kao što se pri prvom čitanju može da čini. U tom približavanju ova dva imena najodlučniji je ipak I. Karuzo koji nedvosmisleno zaključuje da je zadatak psihoanalize, baš kao i marksizma, da bude

¹¹ Rajhov rad je kod nas objavljen 1929. godine pod naslovom »Dijalektički Materijalizam i Psihoanaliza«.

¹² K. Popović, Psihoanaliza i marksizam, Danas, Beograd, 1934, No 2.

¹³ Vasilije Bunić (pseudonim Sime Markovića), Psihoanaliza i marksizam, (u Kritički osvrti), Beograd, 1934.

¹⁴ Jean-Michel Palmier, Wilhelm Reich, Essai sur la naissance du Freud-marxisme, Union generale d'editions, Paris, 1969.

¹⁵ Tako Vane Zivadinović Bor u svom članku »Psihoanaliza ili individualna psihologija« piše: »Tvrdimo da se jedna zaista materijalistička psihologija neće moći izgraditi iako ne uzme iz psihoanalize njene osnovne pronalaskes«. (*Nadrealizam danas i ovde*, Beograd, 1932, No 2)

¹⁶ J. Popović, Mumrak lirike, Naša stvarnost, 1938, No 13—14.

¹⁷ Nadrealizam je politički bio dotučen sa člankom »Troćizam i njegovi pomagači« koji je podpisan sa T. (Josip Broz Tito) objavljenom u Proleteru, No 1. U tom članku T. posebno zamera »nadlealisti Marku Ristiću« koji je hteo da »obogati i nadopuni« marksizam nadrealizmom.

¹⁸ E. From, Čovjek za sebe, Naprijed, Zagreb, 1966, str. 245.

¹⁹ D. Pejović, Pogovor knjizi H. Marcuze: Eros i civilizacija, Naprijed, Zagreb, 1965, str. 232.

sredstvo demistifikovanja ideologija koje otuđuju čoveka, zbog čega svoje nalaze ne vezuje ni za sociologiju ni za psihoanalizu: »Oni sigurnije, piše on, pripadaju istorijskoj kritici ljudskih motivacija i kao takva misaonom svetu Marksa i Frojda«.²⁰

Navedena imena i njihov ugled u svetu društvenih nauka naših dana potvrđuju legitimnost pretpostavke da za savremenu studiju bilo kod društvenog problema, uključujući tu i kriminalitet, najviše obećava prisustvo dva imena: K. Marksa i S. Frojda. To prisustvo najviše obećava i za studiju krvne osvete. Ostaje, međutim, obaveza da se mogućnosti ovog prisustva neposredno utvrde što nije lako — pored ostalog i zato što ni jedna od ove dve »zainteresovane« strane nije do kraja odredila svoje stanovište prema onoj drugoj. Uglavnom su to pojedinačni pokušaji (kod psihoanalize), odnosno političke ocene (kod marksizma) koje su tek kasnije dobijale jaču ili slabiju stručnu dokumentaciju. Dodatna nevolja je činjenica što se izrazi »marksizam« i »psihoanaliza« upotrebljavaju vrlo uopšteno iako ima raznih vrsta psihoanalize baš kao što ima i raznih vrsta marksizma. Namera ovog rada, njegova pretpostavka ustvari, je mnogo skromnija. On zagovara legitimnost prisustva odgovarajućih delova učenja K. Marksa i S. Frojda u studiji krvne osvete (i kriminaliteta uopšte). Ove, odgovarajuće, delove treba tražiti u Frojdovoj teoriji ličnosti, njegovom učenju o motivaciji ljudskog ponašanja uključujući tu naravno i nesvesnu motivaciju, odgovorima na frustracije, pritiscima sredine i čovekovom naporu da izmiri kulturu i nagon, načinima kako to radi (posebno konformizam i neuroza), oblicima otuđenja koje je izgleda neminovno u određenoj kulturi ali i putevima punog oslobođenja čoveka — njegovog duševnog zdravlja, ustvari. Ove delove treba, na isti način, tražiti u Marksovom shvatanju čoveka, njegovoj generičkoj prirodi, njegovom obaveznom otuđenju u klasnom društvu, varljivom utisku da je taj čovek slobodan iako je ustvari roba i putevima koje je Marks označio kao jedinu mogućnost da čovek postane gospodar svih sila u sebi ali — i onih oko sebe. Znači, da bude slobodan čovek. Nije reč, prema tome, o neodgovornoj spekulaciji već o predlogu da se na naučno i ljudski slobodan način delovi ovih učenja koriste u savremenoj studiji ljudskog ponašanja, pri čemu treba izričito kazati da se ne radi ni o kakvoj »frojdizaciji marksizma« već samo o tačno određenom »dodatku« koji je, treba odmah kazati, marksizmu do sada uveliko nedostajao — teorija i poznavanje ličnosti.²¹ Za neposrednu studiju krvne osvete treba, pre toga, videti da li se u dosadašnjem sociološkom i psihološkom poznavanju ove pojave može naći potvrda za takvu nameru.

Savremena sociološka i psihološka znanja o krvnoj osveti

Izgleda da su konačno prošli dani kada su o krvnoj osveti pisali samo istoričari i pravnici, ponekad i etnolozi. Sve češće se, u tim radovima, razmatraju sociološki i psihološki »delovi« ove pojave.²² To je već prisutno u

²⁰ I. Karuzo, *Socijalni aspekti psihoanalize*, Kultura, Beograd, 1969.

²¹ O toj obavezi marksističke teorije piše A. Šaf u svojoj studiji »Marksizam i ljudska jedinka« (Nolit, Beograd, 1967), gde kaže da »treba na bazi marksizam pojačati razvoj psihologije (zajedno s problemom nesvesti, koji se ne može eliminisati nikakvim anatemama protiv frojdizma)«.

²² Po sebi se razume da se izraz »delovi« u ovom članku upotrebljava uslovno, tj. kao tehnička pošturalica.

sadašnjim radovima naših pravnika koji sve češće zagovaraju obaveznost obaveznost prisustva odgovarajućih nauka u studiji krvne osvete. To zagovaranje počinje sa studijom S. Pupovcica koja, iako se ne odnosi neposredno na krvnu osvetu, ovu objašnjava sa društvenim okolnostima u kojima se ona javlja, odnosno zadržava. Poseban doprinos ove studije je određeno otklanjanje romantičkih verovanja da je običajno pravo — pravo jednakosti: ova studija dokumentovano dokazuje da je ta jednakost u puno čemu bila samo prividna jer su se najvažnija pitanja utvrđivala sa u osnovi klasnom tehnikom vlasti. Sociološki je u osnovi i rad R. Halilija koji na brojnim primerima i podacima dokazuje da su za prisustvo krvne osvete u našim danima najodgovornije određene društvene prilike od kojih on posebno izdvaja nerazvijenost Pokrajine, slabe mogućnosti zapošljavanja i još uvek prisutnu veliku nepismenost, odnosno neobrazovanost njenih žitelja. U sličnim okvirima je i rad I. Salihia koji na izabranom broju sudskih dosijea ukazuje na potrebu psihološke studije izvršilaca ovih krivičnih dela. U tom zahtevu je još odlučniji D. Moračić koji je prvi (od nepsihologa) kod nas ukazao na značaj psihološkog objašnjenja pozadine krvne osvete ali i određenog sociološkog prilaza ovoj pojavi. R. Vranići svojim radom otvara toliko potreban razgovor o određenom raskoraku između pravne kvalifikacije ovog ponašanja i njegovih stvarnih osobina dovodeći time u sumnju osnovnost kvalifikacije da je krvna osвета ubistvo iz niskih pobuda, čime neposredno uvodi društvene okolnosti u svoje objašnjenje ove pojave. Značajan doprinos boljem razumevanju prirode krvne osvete ali i osobina izvršilaca ovih krivičnih dela dao je V. Pešić čija je posebna zasluga što je, na osnovu istraživačke dokumentacije, otklonio pretpostavku da su ove osobe, već zato što su ubice, agresivne u svom ponašanju čime se uveliko smanjuje vrednost tvrđenja da je biološki »bagaž« najodgovorniji za ove postupke. Navedeni zaokret u pravnoj literaturi koja se odnosi na krvnu osvetu je, nema sumnje, posledica prisustva »zainteresovanih« nauka u savremenoj kriminološkoj teoriji i praksi, ali ona je, isto tako, rezultat sve bržeg sazrevanja shvatanja da se kriminalitet ne može objasniti samo sa sredstvima jedne nauke: interdisciplinarni tretman postaje činjenica koju niko više ne osporava.

Tu činjenicu je, pored ostalog, pripremiilo i ranije sociološko, odnosno psihološko znanje o krvnoj osveti. Iako, mereno savremenim »kantarima«, to znanje nije naučno ono je izuzetno značajno po zapisanoj dokumentaciji i zapažanjima koja zbog svoje visprenosti i danas zaslužuju priznanje. Studija krvne osvete kod nas koja se uslovno može nazvati sociološkom počinje sa V. S. Karadžićem, koji je stigao da zabeleži puno toga o životu i običajima Crnogoraca u doba kada se plemenski način života još uveliko opirao uvođenju novih (državnih) ustanova.²³ Njegovi opisi ove pojave, njenih uzroka i posledica, ukazuju na prisustvo sociološkog zapažanja u vreme kada se takav način mišljenja još nije ni zvao tim imenom. Zbog toga se V. S. Karadžić može, bez mnogo rizika na promašaj, smatrati prvim zagovornikom sociologije krvne osvete kod nas. Veliki doprinos daljoj studiji krvne osvete kod nas dao je V. Bogišić koji je, nadmašivši daleko esnafske nivoe nauke svog doba, zagovarao — možda više nego iko posle njega — prisustvo više nauka u studiji običajnog prava, pogotovo sociologije i psihologije. Njegovo

²³ V. S. Karadžić, Crna Gora i Boka Kotorska, Nolit, Beograd, 1972.

zalaganje za puno »opisivanje statističkih, ekonomnih, psiholoških, pravnih, administrativnih i uopšte socioloških odnošaja... ali ukoliko je moguće, pogledom na istorijski razvitak pojedinih instituta i odnošaja« — je metodološki postupak kome se ni danas ne mogu staviti veći prigovori.²⁴ Ni jedan pregled ove vrste ne može da zaobiđe ime J. Cvijića. Iako se nije neposredno bavio pitanjem krvne osvete on je u svom inače velikom delu²⁵ ostavio brojne primere sa kojima bi se moglo dokazivati da njegovo učenje nije tako jednostrano — kako se inače misli. Od naročitog značenja je njegovo mišljenje da krvnu osvetu stvara »unutrašnja uznemireost« odnosnih ljudi. Mada nije do kraja objasnio značenje izraza ima dosta razloga za pretpostavku da je Cvijić pod njim mislio na određene društvene prilike koje tu uznemirenost stvaraju što bi, možda, moglo da korisno poslužiti i u savremenoj studiji krvne osvete. Najzaslužniji za istraživanje albanskog običajnog prava i krvne osvete bez sumnje je M. Šufflay. Za razliku od tada uobičajenog istorijskog (Jireček) ili pravnog (Jelić) objašnjenja krvne osvete Šufflay se poduhvatio da ovu pojavu razmatra u dotle nepoznatom okviru zbog čega njegovo poznato delo nosi karakterističan podnaslov (»Sociološka studija«).²⁶ Sa ove razdaljine lako je utvrditi manjkavosti njegovog objašnjenja zbog čega je već u svoje vreme bio osporavan — uglavnom zbog biološkog objašnjenja socioloških činjenica. U našim danima to jeste nedostatak (»starije je jutro od večeri«), ali u vremenu kada je Šufflay uvodio sociologiju u studiju krvne osvete to i nije morao da bude neki naročito veliki greh. Doprinos G. Gezema nije ništa manji iako ovaj zaljubljenik u naše ljude nije bio naš čovek. U svojoj poznatoj knjizi²⁷ on odmah kaže da je književni materijal o našim ljudima toliko bogat da nam na tome može da pozavidi svaki filolog i sastavljač kulturne istorije, svaki psiholog i sociolog. Krvna osveta, to izlazi iz njegovog objašnjenja, nije biološka već sociološka činjenica iza koje se nalazi agonalni karakter ovih ljudi zbog čega nije ni malo slučajno da je on svoju studiju nazvao po malo romantičnim imenom — »Herojski oblici života«. U navedenim radovima može se naći, istina nešto manje, dosta psihološke dokumentacije, ali ove je izgleda najviše tamo gde se najmanje očekuje: u pisanju Marka Miljanova, samouka i peru nevična čovjeka, zbog čega je B. Popović²⁸ izgleda u pravu kada dokazuje da Miljanova knjiga o Arbanasima »po svojoj bitnosti ima čisto psihološki karakter«.

Prvi »čisti« sociološki rad o krvnoj osveti kod nas dao je H. Hodža. Dosta kasna pojava ovog rada (skoro pedeset godina posle Šufflaya!) potvrđuje štetu koju je studija krvne osvete imala zbog dosadašnjeg odsustva sociologije i njenih, sada vidimo, stvarno velikih mogućnosti da tu pojavu objasni na način do sada nezabeležen u toj studiji. U svom objašnjenju H. Hodža sledeće okolnosti smatra najodgovornijim za dalje zadržavanje krvne osvete na Kosovu: društveno-ekonomsku i kulturnu nerazvijenost albanske nacionalnosti koja pogoduje zadržavanju običaja i shvatanja negativne prirode (to je krvna osveta), neadekvatnost kaznene politike i nedovoljnost aktivnosti

²⁴ Dr N. Martinović, Valtazar Bogišić, I, Istorija kodifikacije crnogorskog imovinskog prava, Istorijski institut NR Crne Gore, Cetinje, 1958.

²⁵ J. Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1966.

²⁶ M. Šufflay, Povijest sjevernih Arbanasa, Arhiv za arbanasku starinu, II, Beograd, 1925.

²⁷ G. Gezeman, Cojstvo i junaštvo starih Crnogoraca, Cetinje, 1968.

²⁸ B. Popović, Tipske slike rase, u »Naši i stranci o Marku Miljanovu«, Grafički zavod, Titograd, 1967.

organa vlasti i društvenih organizacija i, najzad, pogrešno shvatanje socijalističke demokratije, kako od strane izvršilaca ovih krivičnih dela, tako i od organa vlasti i sudova. U zaključku svog rada H. Hodža utvrđuje »da brži ekonomski, socijalni i kulturni razvoj Albanaca u Jugoslaviji, razvijanje intenzivnog revolucionarnog društvenog života koji mobilizira i angažuje mase na rešavanju društvenih problema, raznovrsni oblici obrazovanja i vaspitanja od svih faktora društvenog života, te efikasna i odgovarajuća kaznena politika, predstavljaju put i način uspešne borbe progresivnih snaga protiv delikata osvete u okviru albanske nacionalnosti u Jugoslaviji«. Iako će naredni sociološki (i ne samo sociološki) radovi verovatno nešto izmeniti navedenu listu, doprinos ovog rada je van sumnje: on je, i pored određenih nedorečenosti, prvi pokušaj kod nas da se sredstvima sociologije objašnjava krvna osveta i njeni društveni uzroci.

»Čisti« psihološki radovi o krvnoj osveti kod nas nisu ništa stariji. Istini za volju treba kazati, o tome je već bilo reči, da u ranijoj literaturi ima određen broj radova sa dosta psiholoških zapažanja, često vrlo visprenih, o ponašanju odnosnih ljudi, njihovoj motivaciji i njihovom sistemu vrednosti ali ta zapažanja nemaju obeležje psihološkog rada, još manje neposredne primene teorije i instrumenata ove nauke. Ni navedeni radovi nemaju tu osobinu jer im nedostaje istraživačka dokumentacija i pouzdan empirijski materijal zbog čega su oni više verovatne pretpostavke nego utvrđene činjenice — istina, vrlo verovatne pretpostavke. To se još više odnosi na psihijatrijsko objašnjenje krvne osvete kod nas jer takvih radova još nema iako ima radova koji zagovaraju prisustvo psihijatrije u studiji krvne osvete. Pomenuti radovi su, nema sumnje, određen doprinos studiji krvne osvete ali njihova malobrojnost potvrđuje opravdanost zahteva da takvih radova ubuduće bude više jer oni mogu, mnogo više nego što se uobičajeno pretpostavlja, da objasne sociološku »okolinu« krvne osvete i njenu psihološku pozadinu — to što još uveliko nedostaje studiji krvne osvete.

Sociološka »okolina« i psihološka pozadina krvne osvete

Krvna osveta se uobičajeno naziva nesavremenim (anahronim) ponašanjem. Tako se naziva zato što se iza tog ponašanja nalaze uzroci koji su, tako se govori, takođe nesavremeni. Po ovom, dosta pojednostavljenom, objašnjenju krvna osveta se dovukla u naše dane »tek tako«, kao po nekoj inerciji, a da na to prisustvo »nema pravo« jer umesto nje imamo bolja ponašanja. Misli se, naravno, na globalno društvo i uprošćene proseke koji mogu da kažu puno ali i — ništa! Ti su proseci za dalju sudbinu krvne osvete od malog značaja jer, takvi kakvi su, najčešće poništavaju lokalne razlike koje, ako se izdvoje iz tog preseka, imaju sasvim drukčiju vrednost. Sada se čak može dokazivati da ovi, lokalni, uslovi neposredno utiču na zadržavanje krvne osvete što znači da je ova pojava njima »savremena« je stvarno nesavremena uslovima, zahtevima još više, globalnog društva. Koji su, prema tome, ti lokalni uslovi i otkud njihov značaj za zadržavanje krvne osvete, čak i za njen porast zadnjih godina?

Postoje u krvnoj osveti dve vrednosti koje se najčešće nalaze u pozadini ovog ponašanja. To su zemlja i čast. Poslovično je poznata seljakova ljubav za zemlju (»sve se može odneti osim zemlje«), jer mu ova osigurava

ne samo život već i psihološku sigurnost. U vremenu bujanja krvne osvete plemena su se krvila najviše zbog novih pašnjaka i šume, što je prirodno s obzirom na stočarski način života tadašnjih plemena. Da se to dobije trebalo je imati više muškaraca nego strana koja to također želi zbog čega nije slučajno da je najstarija besa ona koja je uređivala odnose ispaše, to je tzv. besa stoke i čobana. Jača porodica, jače bratstvo i jače pleme moglo je brže i više da prigrabi. Moglo je, takođe, da istisne one koje je na tom širenju zateklo.²⁹ Brojnija porodica je bila ne samo ekonomska već i vrlo opipljiva društvena snaga zbog čega je i nastala poznata izreka »teško junaku u bratstvu nejaku«. Ima čak mišljenja da je ustanova bese nastala i zbog zajedničkog pritiska »nejačice« da dogovorenim ponašanjem utvrdi granice svoje sigurnosti — pred »jačicom«, naravno. Navedeni razlozi, može se primetiti, verovatno su tačni za ono vreme ali da li su takvi i danas — pored toliko sudova, policije, zemljišnih knjiga i koliko još ustanova društvene i državne moći? Odgovor je iznenađujući: na kosovskom selu još nisu ni retki ni bezazalni sukobi između »jačice« i »nejačice«, još ima dosta primera bahatog ponašanja moćnije porodice. Običan razgovor sa seljacima to potvrđuje: ako si slab, kažu oni, onda će da ti ugrabe vodu, ili će da ti stoki spreče pašu, ili će da ti biju decu — u bilo kom slučaju bićeš, kao slabiji, oštećen ali i ponižen u očima svoje sredine.

Svi se poznavaoi plemenskog načina života slažu da ovi ljudi, za razliku od ravničara, ljubomorno drže do svog ugleda i da svaku povredu svog dostojanstva kažnjavaju — osvetom. Zbog toga za oduzetu čast nema izvinjenja što znači da bez osvete nema obraza, tj. časti. Prema Zakoniku Leke Dukadžinija lična čast je isto što i porodična čast zbog čega su sve »opasne« prilike tačno utvrđene. Tako se čast čoveku oduzima ako ga neko vređa pred ljudima, ako ga neko pljune, pokuša da udari ili ga gura od sebe, ako mu neko pokvari posredništvo ili besu, ako mu nasiljem odvede ženu od kuće, ako mu obruka oružje, ako mu vrši nasilje na hlebu time što mu goni gosta ili radnika sa njive, ako mu vrši provalu u kuću, dvorište ili staju, ako mu ne vrati zajam ili dug, ako mu dira temelj kuće u nameri da skine deo kamena ili cigle, ako mu neko gađa kuću kamenjem, puškom ili nekim drugim predmetom, ako mu neko uvredi saputnika, ako mu neko gađa pseto u dvorištu ili u blizini njegove kuće, itd., itd. Onaj kome je oduzeta čast a još se nije osvetio — takav čovek je, po Zakoniku, mrtav i može se »izbarabarit« (izjednačiti) sa drugim ljudima tek pošto se osveti. Najsravniji gubitak časti je prekršena ili neizvršena besa, tj. časna, tvrda reč da će se nešto uraditi ili od nečega odustati: kazna za ovaj prekršaj bila je obavezno stroga. U vremenu kada se, naročito po gradovima, izraz »časna reč« upotrebljava skoro kao obična jezička poštapalica, takvo poštovanje date reči, baš kao i navedeni kult zemlje, po mnogo čemu liče na istorijski eksponat uguran u naše dane zbog čega se to ponašanje, zajedno sa krvnom osvetom, naziva anahronim iako nije teško dokazati da to obeležje nije u svemu odgovarajuće pravoj prirodi ovog ponašanja i njegovim uzrocima. Nije odgovarajuće zato što izraz »nesavremeno« u uobičajenom značenju označava ponašanje koje nema svoj *raison d'être* u neposrednim prilikama što sa krvnom osvetom još nije slučaj. Na njenom primeru se dobro potvrđuje

²⁹ O tome kako su Vasojevići potisli ili potčinili tzv. Srbaljake vidi kod Dr I. Jelića, *Vasojevički zakon od dvanaest točaka*, Srpska kraljevska akademija, Društveni i istorijski spisi, knjiga 29, Beograd, 1929.

poznata istina da ljudi ne postaju savremeni zato što imaju savremene zakone već zato što imaju savremene uslove života.

Gde, prema tome, tražiti tzv. anahrono ponašanje ovih ljudi? U pretpostavljenim osobinama njihovih ličnosti koje su bezmalo urođene ili u društvenim prilikama oko njih? Na koga je taj čovjek mogao da se ugleda kada je skoro jedini njegov izlazak u svet (do nedavno) bilo otsluženje vojnog roka? Kako je mogao da nauči nešto novo ako je do nedavno bio praktično nepismen? Kako je mogao da upozna druge ako je Pokrajina tek pre nekoliko godina dobila puteve sa kojima je taj čovek, kao čovek, mogao da izađe iz nje ali i drugi da uđu u nju? Kako je mogao da bude zdrav ako u njegovom kraju još haraju bolesti (zaraze) koje su u drugim zemljama samo jedinica u medicinskom udžbeniku? Kako da stekne zdravstvenu kulturu ako u Prištini, glavnom gradu Pokrajine, najobičniji pregled može da se obavi samo sa mučnim čekanjem od nekoliko sati, često i nekoliko dana? Kako da stekne higijenske navike ako u Prištini, univerzitetskom centru, radi samo jedno javno kupatilo koje upravo ovih dana »slavi« 480 godina starosti (turski amam)? Kako da bude prosvেćen ako nema lekara, do juče ni učitelj, i neće li zato da odlazi hodži i od ovoga da traži »lek«? Kako da ima porodičnu atmosferu ako najveći broj njih stanuje i živi u stanu ispod tzv. patološkog praga stanovanja? Kako da primi savremena kriminalistička zagovaranja o potrebi još humanije kaznene politike ako ga nitko živ pravno ne podučava? I, najzad, kako da ovaj čovek razume presudu kojom se ubica njegovog sina, oca ili brata kažnjava sa nekoliko godina »strogog« zatvora a on je naučen da jedina pravedna kazna za takav zločin može da bude samo ravna mera (glava za glavu)?

Zaključak se nameće sam po sebi: ako su poželjna ponašanja još daleko, a moguća na dohvat ruke ljudi će prirodno da slede ova druga. Oni to ponašanje neće napustiti zato što nije dobro, još manje će ga napustiti zato što im se priča da ima i boljih ponašanja. Oni će to ponašanje napustiti onoga dana kada se materijalne i duhovne prilike njihovog života značajno izmene — na bolje, naravno. Do tih promena neće doći zbog naših volontarističkih očekivanja (»mi sve možemo, samo ako hoćemo«). Do njih neće doći ni zbog prosvetiteljskih ambicija da se taj svet »urazumi«, ali je malo verovatno da će doći i samo zbog strogih kazni — kako se, tu i tamo, zagovara pri čemu se, namerno ili iz neznanja, ne zna da krvna osveta nigde nije iščezla samo zbog kazni već mnogo više zbog materijalnog i duhovnog razvoja odnosnog kraja, koji je (razvoj) polako ali dosledno otklanjao stvarne uzorke ovog ponašanja. Primeri iščezavanja krvne osvete u drugim zemljama (i drugim krajevima naše zemlje, takođe) to potvrđuju bez ostatka. U Pokrajini Kosovo zasad nije tako a nije zato što novo ne dolazi samo po sebi, baš kao što se ni staro ne povlači samo zato što je nesavremeno. Određen raskorak između tog »juče« i »sutra« upravo je najupadljivija osobina ovog kraja naših dana: Krvna osveta je samo jedan, istina dramatičan, izraz tog raskoraka.

Taj se raskorak najčešće koristi kao motiv na razglednicama (minaret i televizijska antena, naherena kućica i savremena višespratnica, devojka sa »vrućim pantalicama« i žena u dimijama) sa uvek, zna se kakvom, porukom: novo stiže širokim bulevarom a staro se povlači kroz neke uske sokake. Nisu, pri tome, retke ni sociološke, odnosno psihološke »razglednice« koje na osnovu samo nekoliko primera (bekstvo devojke sa sela u grad da bi nastavila

školovanje jer joj otac to ne da) neopozivo zaključuju da se na našem selu odigravaju dramatični preobražaji iako je istina mnogo drukčija: veliki broj devojaka ni u gradu ne nastavlja školovanje. Čak i one koje ga završe teško se zapošljavaju — ne samo zbog tzv. objektivnih nemogućnosti već i zbog shvatanja koja su se sa sela pomerila u grad — zajedno sa došljacima koji ga sve više naseljavaju. Drugi sasvim ozbiljno tvrde da na kosovskom selu vlada prava glad za traktorima (mašinama uopšte); čak se snimaju reportaže koje lepo pokazuju ovdašnjeg seljaka kako pred nekom tamo fabrikom dani- ma čeka da bi kupio traktor a neće da se kaže da su to, izuzimajući društvena gazdinstva, prvi traktori u ovom prostoru i da, prema tome, nema pričama o navedenoj »gladi«. Nešto slično se radi i sa krvnom osvetom: iz golog poda- taka da među izvršiocima ovih krivičnih dela nema ljudi sa višim i visokim obrazovanjem olako se izvlači zaključak da je krvna osveta stvar isključivo neobrazovanih (primitivnih) osoba što, naravno, nije tačno. Tačno je samo da ovih ljudi nema među izvršiocima ali to ne znači da njih nema ni u istorijama krvne osvete, naročito u njenim »nevidljivim« delovima (dogovoru, potstreka- vanju). Slične je vrednosti mišljenje da je ovaj čovek (već kao »seljak«) kon- zervativan te zbog toga »tvrdoglavo« odbija svaku novinu ili, ako je prihvata, to radi sa poznatom podozrivošću. Taj čovek, međutim, ne »čuva« krvnu osvetu zato što voli da ubija i da bude ubijen. Njeno zadržavanje je zadržava- vanje običajnog prava uopšte koje je taj čovek stolicima branio (zadržavao) jer je to bio način da sačuva sebe i svoju slobodu — pred neprijateljima i »prijateljima«, takođe. Nešto slično se ranije desilo u Bosni kada su njeni ljudi sa bogumilstvom branili svoje pravo da budu svoji i na svome.

Nisu veće vrednosti ni »razglednice« koje dokazuju da taj čovek »nema razloga« da pribegava samosudu ako već ima toliko sudova (i zakona, takođe) za koje smo svi saglasni da su bolji način rešavanja mogućih sukoba. Nisu veće vrednosti zato što one jednostavno poređuju nešto što je očigledno bolje sa nečim što je »očigledno« mnogo gore ali u tom poređenju izostavlja se trajanje regula tog goreg, običajnog prava, ponašanja zbog čega u stvari i dolazi do određenog raskoraka između željenog i prisutnog ponašanja ovih ljudi uključujući u to ponašanje, naravno, i njihove stavove, odnosno njihov sistem vrednosti. To je najočiglednije na poređenju zakonskih i običajnog prava- nih sankcija za krivična dela protiv ugleda i časti. Član 169 (stav 1) našeg Krivičnog zakonika utvrđuje: »Ko za drugog iznosi i pronosi štogod neistinito što može škoditi njegovoj časti i ugledu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci«. Zakonik Leke Dukađinija za isto delo utvrđuje sledeće: »Oduzeta čast ne nadoknađuje se stvarima, nego ili se pere krvlju ili se oprostí krivcu na molbu i posredovanje dobrih ljudi« (paragraf 598). Da li je, sada, za čuđenje što ovdašnji sudovi imaju malo posla sa privatnim tuž- bama zbog uvrede časti ako čovek sa Lekinim zakonom u glavi zna da će posle zamornih petljavina onaj drugi biti kažnjen najčešće novčano a izuzetno do šest meseci zatvora³⁰. Tako stižemo do jednog, naizgled besmislenog, zaključka: da bi se taj čovek prilagodio savremenom gledanju na prekršaj i kaznu on mora, na određen način, da se »pokvari«, tj. da pristane na gipkije ponašanje — ukratko: da nauči da njegovo dojučerašnje (i vrednosti u njemu) nisu toliko vredne koliko to on inače smatra. Zato što taj čovek ne prihvata da »od prve«

³⁰ Ovu »neusaglašenost« između zakonskih rešenja i običajnog prava kod nas je malo ko razmatrao iako bi se moglo dokazivati da je i to jedan od razloga »nesporazuma« između njih.

prihvati nove ocene on još, tu i tamo, pribegava samosudu za čije pravo obeležje je valjda najbolji sledeći primer iz jedne kosovske sudnice: »Sed i visok starac, na pitanje sudije da li tuži čoveka na crnoj klupi koji mu je ubio sina — stavi otvorenu desnu šaku na prsa i smerno poklonivši se tiho kaže: Jok, vala! — Ali kako to, čoveče? — Tako gospodine sudija. On nije tebi ubio sina nego meni. Zašto, onda, ti da mu sudiš?«³¹. Nešto slično je, samo ranije, zabeleženo u drugom kraju zemlje — Bosanskoj krajini gde je neko selo ubilo izvesnog Husu jer im je, po svemu, dozlogrdio svojim postupcima. Pašin izaslanik dođe da ispita slučaj ali mu seljaci suvo odgovoriše: »Ko ima pravo da tu bilo šta pita i istražuje? Naš Huso, mi ga rodili, mi ga othranili, mi ga i ubili!«. Izaslanik, neki pametan čovek, zadovolji se ovim »objašnjenjem« i tim se slučaj završi«³². U razmatranju unatrag svako običajnopravno ponašanje izgleda surovo. Naročito surova izgleda krvna osveta — samosud uopšte. Pojednostavljena objašnjenja su najčešće polovično tačna objašnjenja. Na to je, verovatno, mislio S. Vukosavljević³³ kada je pisao da »nije krvava bila krvna osveta koliko to nama sada izgleda«, jer je »kako tako ona bar neko pravilo propisanja krvi, a još bi se više krvi propipalo da nije bilo ni takvoga pravila«. Slično piše i M. Bajraktarović: »Nama, ljudima savremenih gledanja, osveta izgleda ne samo strašna, već divaljš i užasan običaj. Za naše vreme i naša shvatanja i jeste tako. Ali, plemeniku, koji kao i mi ima samo jedan život, ona nije tako strašna. Ona je krvava lekcija učenju reda onoga koji učini nered«³⁴. Baš kao mi sada, tako se u svoje vreme čudio jedan civilizovani Čeh kada mu je Marko Miljanov dokazivao da »pravi junak, makar bio najjači čovek, nikad neće svoju samovolju i prkos izjednačavati s ličnom slobodom, i kod njega se ne treba bojati neobuzdanosti« da bi, posle opširnog pričanja o prednosti savremenog društva i njegovih ustanova spokojno utvrdio: »U vašoj slobodnoj zemlji ništa se ne smije«³⁵. Zapažanje, ma kako »primitivno«, nije daleko od istine: iako lista zabranjenih postupaka u običajnom pravnom ponašanju može da izgleda stravična po svojoj dužini i strogosti ni mi se, danas, ne možemo pohvaliti da nam je lista zabrana manja iako je, treba priznati, blaža. I baš to »blaža« je upravo jedan od najneposrednijih razloga za određen »nesporazum« između državnih (savremenih) i samosudnih (običajnopравnih) pravila ponašanja. Koliko će vremena taj »nesporazum« još da traje — nije zadatak naučne ocene već manje-više verovatne prognoze: krvna osveta je do sada »uspela« da dosta puta opovrgne zaključak da je to pojava koje u našim danima više »ne bi trebalo da bude«.

Obaveznost savremnog istraživanja krvne osvete

Navedeni pregled nekih shvatanja kriminaliteta potvrđuju nemoć bilo koje nauke da, sama za sebe, objasni prirodu i pozadinu krvne osvete. To ne može, uzeta zasebno, ni sociologija, odnosno psihologija. Pogotovo ne može ako se pri toj nameri zadrži pojednostavljeno razlikovanje između ove dve nauke pa se, jednostavno, sociologija opisuje kao nauka koja (»nasuprot« psihologi-

³¹ Dr M. Perović, Tragovima krvne osvete, Politika, Beograd, 4. 3. 1969.

³² Vukanović T., Selo kao društvena zajednica kod Srba, Poseban otisak iz Glasnika muzeja Kosova i Metohije, Priština, 1965.

³³ Vukosavljević S., Organizacija dinarskih plemena, Srpska akademija nauka, Etnografski institut, Knj. 7, Beograd, 1957.

³⁴ Dr M. Bajraktarović, Plemensko uređenje kod Albanaca, u Iz istorije Albanaca, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1969.

³⁵ J. Holeček, Nepokoren, u »Naši i stranci o Marku Miljanovu«, Grafički zavod, Titograd, 1967.

ji) proučava povezivanje ljudskih ponašanja a psihologija kao nauka čiji je predmet psihičko, tj. unutrašnja strana čovekovog ponašanja, njegovi subjektivni doživljaji³⁶. Ovako razlikovanje ljudskog ponašanja na »spoljašnje« i »unutrašnje« prirodno vodi određivanju da prvo zanima samo sociologiju a drugo samo psihologiju što nije tačno. Zbog toga navedeno razlikovanje treba smatrati samo tehničkom iznudom, tj. potrebom da se u dosta rasplnutim opdacima društvenih nauka utvrdi neki red, a mnogo manje je to slika ovih podataka u njihovom stvarnom spletu. Tu »nedisciplinu« podataka zapazili su još psihofizičari kod svojih ispitanika koji su spontano odbijali da vide podražaj »kao takvu« (čisti) već su ga po pravilu vezivali za neko svoje, najčešće emocionalno, iskustvo. Jedno »čisto« sociološko objašnjenje krvne osvete ne može da objasni podatak zašto osvetu vrši samo određen broj ljudi iako se većina nalazi u istim ili bar sličnim prilikama. Zašto je vrše samo neki a ne svi? Zašto osvetu jedni izvrše odmah drugi tek posle dugog navaljivanja ili je ne izvrše uopšte? Zašto se neki bezuslovno svete a drugi pristaju na umir (mirjenje)? Jedno »čisto« psihološko objašnjenje krvne osvete ne može da objasni zašto se ova ne javlja obavezno svuda gde su uslovi isti. Zašto je određen sistem vrednosti jači od osobnih namera? Zašto je gregarni motiv vredniji od onih pojedinačnih? Zašto je oproštaj krvi više cenjen od same osvete? Zašto se osveta ne vrši na ženi i, po pravilu, na deci? Nije, prema tome, slučajno da se u ovom radu zagovara socijalno-psihološki prilaz krvnoj osveti iako bi, samo sa drugim namerama, podjednako bio legitiman i psihološkosocijalni prilaz. Na ovaj prilaz, međutim, ne obezbeđuje potpuno objašnjenje jer on zaobilazi ostale, vrlo značajne prilaze. Čini se zbog toga da sledećih šest prilaza najviše obećava. To su već je kazano: istorijski, etnološki, pravni, sociološki, psihološki i psihijatrijski. Zadatak ovih »delova« je da odgovore na sledeća pitanja:

- 1) Kakva je bila istorijska putanja krvne osvete i zašto je bila takva (istorijski »deo«)?
- 2) Kakvo mesto i koje osobine ima osveta u folkoru odnosnih naroda (etnološki »deo«)?
- 3) Kakav je bio njen pravni tretman uključujući tu i naš »Krivični zakonik« (pravni »deo«)?
- 4) Koje su, i zašto, društvene prilike uticale na njeno zadržavanje i sadašnju »renesansu« krvne osvete (sociološki »deo«)?
- 5) Koliki je stvarno »udeo« pojedinca u krvnoj osveti i kakva je uloga njihovih referentnih grupa (psihološki »deo«)?
- 6) Da li se izvšioci ovih krivičnih dela razlikuju od tzv. normalne populacije po osobini »zdrav-bolestan« (psihijatrijski »deo«)?

Svaka je podela, naročito u istraživanju ove vrste, uslovna i samo za tehničke potrebe istraživanja. Očigledno je da se ne može govoriti očisto pravnom ili čisto psihološkom »delu« jer su ovi neposredno vezani za podatke koje će (možda) utvrditi ostali »delovi« istraživanja. Zbog toga je sasvim moguće da na kraju dobijeni podaci budu, tu i tamo, nesaglasni (čak možda i protivurečni) što je uobičajeno u istraživanju ove vrste. Skoro je, posle svega, nepotrebno dokazivati značaj predviđenog istraživanja jer je on očigledan. Pored nesumnjivo naučnog, ovo istraživanje ima i neposredan značaj (»upotrebljivost«) jer se sa svojim nalazima, odnosno predlozima najneposrednije

³⁶ R. Lukić, Osnovi sociologije, Naučna knjiga, Beograd, 1972.

uključuje u politiku suzbijanja krvne osvete u tačno određenom prostoru. Značaj ovog istraživanja je i u podatku da ono pada u vreme kada krvna osveta trpi odgovarajuće promene zbog čega je krajnje vreme da se ova pojava izuči u njenim relativno izvornim oblicima. Najveća vrednost ovog istraživanja je u očekivanom programu akcija na njenom suzbijanju i savremenoj oceni stvarnih mogućnosti da se neki instituti običajno-pravnih pravila (besa ili plećnija, na primer) koriste u neposrednoj politici na njenom smanjenju. Ukoliko sve bude kako treba može se očekivati da ovo istraživanje bude gotovo krajem 1975. godine.

Nešto kao prognoza

Praviti prognoze za bilo koju društvenu pojavu oduvek je bio nezahvalan posao. On je još nezahvalniji u slučaju krvne osvete jer ova pojava kod nas, bar u Pokrajini Kosovo, pokazuje neuobičajenu »tvrdoglavost«. Bilo je za očekivati da ona polako ali dosledno nestaje. Nije se tako desilo ali se zato dešava da se čak povećava — u zadnjih desetak godina. Odgonetnuti ovu čudnovatost, bez odgovarajućih istraživanja, nije moguće. Sledeća pretpostavka možda može da bude početak za mnogo pouzdaniju prognozu: u Pokrajini Kosovo još su prisutni uslovi koji »hrane« zadržavanje krvne osvete. Njeno prisustvo je rezultat određenog raskoraka između »juče« i »sutra«. Ishod tog rvanja je poznat unapred ali u ovom času staro se ne povlači bez opiranja baš kao što ni novo ne stiže samo po sebi. Najverovatnija pretpostavka je da će očekivati materijalni i duhovni razvoj ovog kraja uz odgovarajuću politiku na njenom suzbijanju postepeno ali sigurno otklanjati uzorke ove pojave (i njene povode takođe) i tako krvnu osvetu smestiti tamo gde joj je mesto: u istoriju i naučnu znatiželju unatrag. Da li se može utvrditi to vreme? Ne može, naravno, ali se može očekivati, ako sve bude kako treba, da za trideset ili najviše tridesetpet godina krvne osvete više ne bude, kao pojave, naravno.

LITERATURA*

1. Dobroši, Sokolj, Plećnija i krvna osveta kod Šćiptara po Kanunu Leke Dukadžinija, *Perparimi*, Izbor radova na srpsko-hrvatskom jeziku, Jubilarni broj, Priština, 1967, No 1.
2. Gašaj, Adem, Krvna osveta, *Bezbednost*, Beograd, 1960, No 2.
3. Mr Hiljmi, Ismailji, Besa u običajnom pravu Albanaca, *Gjurmime albanologjike*, I, Prishtine, 1971. (na srpskohrvatskom jeziku).
4. Mr Halili, Ragip, Plećnija u Zakoniku Leke Dukadžinija, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, 1970, No 5.
5. Mr Halili, Ragip, Društveno-ekonomski uzroci i uslovi izvršenja krivičnog dela iz čl. 135. K.Z., Referat na X Savetovanju jugoslovenskog udruženja za krivično pravo i kriminologiju, Priština, oktobar, 1971.
6. Dr Hodža, Hajredin, Neke sociološke karakteristike, društveni uzroci i posledice krvne osvete kod albanske nacionalnosti u Jugoslaviji, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1971, No 4.
7. Karan, Milenko, Psihološka priroda krvne osvete, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1971, No 4.
8. Karan, Milenko, Legitimnost prisustva psihologije u proučavanju krvne osvete, *Obeležja*, Priština, 1972, No 5.
9. Karan, Milenko, Krvna osveta: »patološko« ili »normalno« ponašanje?, *Sociologija*, Beograd, 1973, No 1.

10. Karan, Milenko, Krvna osveta i mesto psihijatrije u proučavanju ove pojave, *Neuropsihijatrija*, Zagreb (u štampi).
11. Mr Moračić, Dragoljub, O nekim krivičnopravnim i drugim pitanjima u vezi sa krvnom osvetom, *Obeležja*, Priština, 1972, No 2.
12. Mr Moračić, Dragoljub, Krvna osveta na Kosovu — zabrinjavajuća pojava, *13 Maj*, Beograd, 1969, No 12.
13. Dr Pešić, Vukašin, Krvna osveta — istraživački projekt, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1972, No 3.
14. Dr Pupovci, Syria, Građanskopravni odnosi u Zakoniku Leke Dukadjinija, *Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije*, Priština, 1968.
15. Dr Pupovci, Syria, Krvna osveta u Albanaca i njen razvoj, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1971, No 4.
16. Ramadanović, Jakov, Krvna osveta kao dualistika jedinstva suprotnosti, *13 Maj*, Beograd, 1971, No 10.
17. Mr Šalihi, Ismet, Ubistva iz krvne osvete na području Okružnog suda u Prištini i Vrhovnog suda Kosova, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1972, No 4.
18. Vranići, Ramadan, Krivičnopravni aspekt krvne osvete na Kosovu, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1971, No 4.
19. Dr Čučković, Vera, Krvna osveta u srednjevekovnom bosanskom pravu, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Knj. XIX, Sarajevo, 1971.

Milenko Karan

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASSUMPTIONS OF THE VENDETA OF THE KOSOVO

(Summary)

Some basic sociopsychological determinants of the phenomenon of the blood-feud in present days are discussed, with the special emphasis on Kosovo, where its incidence and consequences are most pronounced. Up to now the blood feud phenomenon has been mainly analyzed from the historical and legal point of view, and rarely from the sociological or psychological one. After discussing some definitions of criminal behaviour, the paper argues in favour of socialpsychological approach which seems to be most promising for an adequate appraisal of the phenomenon. Theoretically, it is based on relevant assumptions of Freud's and Marx's work which account most adequately for the personality and social framework fostering the occurrence of the blood-feud. The review of the recent literature points to such socio-psychological factors as low developmental level of the region, low employment ratio — especially among women, limited educational and cultural opportunities and predominantly rural characteristics of the population. A prominent feature of this complex is the social uncertainty, especially in villages, which is manifested as the anxiety concerning future. These factors are favoring primary group solidarity (the blood-feud being one of its expressions) and the revival of the ways of behaviour patterned after common low principles. A certain discrepancy between the ideal and actual behaviour is the most pronounced feature in modern Kosovo: blood-feud being the »retained« mode of behaviour, not in accordance with the general social trends, but reflecting partially still existing low level of living conditions.

The hypotheses proposed here point to a need of an intensive research project that would take into account all the factors: historical, ethnological, legal, sociological, psachological and psychiatric, and at the same time direct the necessary course of action in preventing the occurrence of blood-feud in Kosovo.

Translated by M. Čudina-Obradović

* U spisku literature koja je korištena u izradi ovog rada navedeni su radovi koji se neposredno odnose na krvnu osvetu a objavljeni su unatrag osam godina. Ostala dela, odnosno radovi, navedeni su ili u tekstu ili u fusnotama.